

Максим Ярченко

БАГАТИЙ УРОЖАЙ

Соковитий червень обіцяв нам
Хліб, плоди — добро у повній славі...
Щедрий і хороший бо іздавна —
Він дарами молодій державі.

Скільки щастя у могого саду...
Глянь, усмішка з молодих полів.
То ж, розкішні грона винограду
Наливались соками землі.

Огороди в нас широколисті,
А від цвіту медовий настій.
На огудині — плоди — намисто, —
Дяка праці впертій і простій.

Переливом хвиля розійшлася,
Золота — приваблива така.
Бач, в колосся сила налилася,
Із вина і пахощів, — кріпка.

Всі багатства в серпні повнолицім,
Подарунки ширі, — врожаї,
Мов потік з цілющої криниці,
То добром заповнені краї.

Дніпропетровськ, 1939 р.

К. Коробков і З. Невідома

ГОГОЛЬ ПОЧАВ ПИСАТИ

I

Вікна так густо замерзли, що, здавалось, замість скла в них повставляли куски повсті, через які чудом пробивалось мутне світло бляклого петербурзького ранку.

„В кімнаті знову, хоч собак гони, холодно. Морозець, хай йому біс“... думав білявий юнак, лежачи під одіялом з накинутою поверх нього шинелею. „Поскачи по такому холодищі в мої дванадцятигудзиковий шубі“, і не без іронії подивився на тонкошкуру свою чиновничу шинеліну. „Ох, служба ще до пропади вона пропадом без мене! Вчора ж не був в департаменті... І добре, і під три чорти його, департамент, і все в світі,—не піду й сьогодні! Да! Я й забув...“

Він рішуче підняв одіяло з шинелею, скочив на холодний підлогу і швидко одягся. Покінчивши з туалетом, сів за стіл.

— Тьху, знову замерзло чорнило.

Довелось відігрівати його під пахвою.

Швидко дрібним почерком почав писати:

„...І тому ви не гнівайтесь, моя великодушна матінко, якщо вас часто турбую проханням доставляти мені відомості про Малоросію чи щонебудь подібне. Це — мій хліб. Я й тепер попрошу вас зібрати кілька таких відомостей, коли донебудь почувете якийсь забавний анекдот між мужиками в нашом селі, чи в іншому якому, чи між поміщиками. Зробіть милість описуйте для мене також поведінку, звичаї, повір'я. Та розпитайте про старовину хоч у Анни Матвіївни або Гафії Матвіївни: яка одежа була в їх часи у сотників, їх жінок, у тисячників, у них самих; які матерії були відомі в ті часи, і всі в найдрібніших подробицях; які анекдоти і історії траплялись в їх часи: смішні, забавні, сумні й страхотливі. Не нехтуйте нічим, все має для мене цінну і...“

— Вам лист, Миколо Васильовичу, — пробубонів ззаду Яким, взятий з рідного села чоловік.

— А? Давай швидше! Це від матері мабуть... Так і є!

Микола Васильович почав читати великий лист. Читаючи, він усміхався, потім зареготав.

— Молодець мама! Молодець тіточка! Ой, живемо тепер, Якиме! — підморгнув Якимові, що теж усміхався. — Тепер робота в нас піде!

Скоро був дописаний вдячний лист матері і Яким зараз же поніс його на пошту, маючи доручення купити по дорозі пару зошитів, кренделів до чаю, „щонайдешевших, але з рум'янцем і не без духу“.

Микола ж Васильович швидко ходив по кімнаті, потираючи з задоволення сині від холоду руки, чомусь радів і щось обмірковував. Він ще кілька раз заглянув в лист, усміхаючись при цьому. Скоро Яким приніс зошити. Микола Васильович відточив уже кілька пер.

— Да. Якиме! Ти чуєш! Мене сьогодні немає дома! — І вмостився на стільці.

— Добре вже, — прогудів Яким зза дверей, чоботом роздмухуючи вугілля в самоварі.

Не був Микола Васильович Гоголь-Яновський в департаменті і наступних днів. Коли він змарнілий, з синцями під очима приходив нарешті в канцелярію, столоначальник зустрів його сердитим бурчанням:

— Що ж ви так?.. Службою треба серйозно займатись. Ви ж...

Гоголь морщився від цих слів, витягав приготовлену ще вчора просьбу про відставку і виходив понурий. То насмішливі, то здивовані пари очей проводжали його аж до швейцара. Багато із недовгочасних його колег знали, що цей ніженської братії чудака кілька раз вже брав відставку і знову ставав на службу. Молоді писарчуки користались випадком покепкувати з невдахи.

А двадцятидвохрічний Гоголь захопився писанням своїх перших повістей. Він мріяв бути великим законодавцем, потім артистом, та сірий непривітний Петербург скоро охолодив пориви ніженського наївного ліцеїста.

„Невже все життя отак гнути спину над паперами в канцелярії?.. Боже, на що я родився? Я не зможу так... Не для мене це!“

Скільки раз він відчаювався, шукаючи достойного заняття. І, здається, таки найшов його. „Може з нас, Миколо, справді писака буде. Може Пушкін прочитає колинебудь в Дельвіга в газеті підписане Гоголем і запитає: а хто це, мовляв, такий Гоголь; і похвалить, чого доброго... Ех!.. Так, так, радій дурню“.

Марія Іванівна Яновська, мати Гоголя, прислала синові з України історії, пісні, бувальщину, приказки, і Гоголь по цій розкішній канві розписував свої перші повісті.

Зимою 1831 року він познайомився з Жуковським і Плетньовим.

— Петро Олександрович,— звернувся якось зніяковіло Гоголь до Плетньова,— в мене, знаєте... я написав дещо. Мав папір чотири місяці... Я хочу попрохати вас...

— Микола Васильовичу, дорогий! Я з великим задоволенням!— Плетньов бережно взяв з рук Гоголя рукопис.— А коли ж ви встигли? Лекції в Патріотичному інституті, у Бабіних, Васильчikovих, і—я знаю—ви оце (він мотнув драгоцінними листками, не дивлячись на них), ви оце що написали?.. Да!—згадав він щось і очі його чужорозширилися.— Знаєте, в нас велика радість—приїхав Олександр Сергійович з дружиною. В суботу в мене вечір. Здається ваша мрія—я познайомлю вас з ним.

Петро Олександрович кріпко поклав руку на плече Гоголя. Микола Васильович стих враз, навіть голову опустив. Він злякався, що не вдержиться від радості і заскаче зараз козлом, і ніхто його потім не стримає.

— Не турбуйтеся,— будуть тільки близькі і зовсім нечужі гості. Ну і він...— Плетньов думав, що Гоголь злякався багатолюдного вечора (Гоголь їх боявся і не любив).— Пушкін вже знає про вас. Я писав йому.

— Боже! Коли б зараз встав з гроба мій батько, я б мені був радий йому, ніж вашим словам!.. Повірте...

Гоголь змішався, схватив шапку і вибіг. Плетньов усмінувся вслід йому.

— Чуть не заплакав з радості, бідний.

III

— Так я вас прошу, Олександр Сергійович... Це прекрасна чиста душа, з причудами трохи, але справжній талант. Чудний і обдарований українець. Ось побачите. Ви ще не читали його останніх речей; вони в мене. Прекрасно! Я так насміявся.

— В нього комедії?— живо спитав Пушкін по-французьки.

— Так, але є і сумні, навіть страховинні повісті—однакщо хороші.

— Микола Васильович Гоголь,— доповіли.

— Так я вас прошу, Олександр Сергійович...— заметушився Плетньов. Пушкін усмінувся йому, як усміхаються дітям, хочуть чимсь здивувати старших і закликають їх до уваги і спокою.

Ввійшла молода, але зразу видно, старша за свої роки дівчина з тонким, скривленим носом, трохи випнутою нижньою губою і хохолком рижуватого волосся на голові.

— Просим, просим,— люб'язно усміхався Плетньов, іду назустріч гостю.

З завмираючим серцем Гоголь перейшов вітальню.

встиг за цей час витерти спітнілі руки і вилаяти себе в думках за ці руки. „Я ж думав, що в нього чорні, чорні очі і волосся!“

Пушкін, скільки дозволяла пристойність, дивився на гостя, поки той ішов. Потім потиснув його вогку, ніяково простягнуту руку.

— Петро Олександрович винуватий, що ми познайомились тільки сьогодні,— одними губами усміхнувся Пушкін. Очі ж його залишились непорушними, задуманими. Якусь турботу і горе побачив в них Гоголь.

— Але він винен і в тому, що все таки познайомив вас, мої любі.

— О, да! Я вдячний і радий... Петро Олександрович і Жуковський мені багато говорили про вас,— подивився Пушкін на Гоголя.

— Нас ждуть дами,— ніби заперечивши дальшу розмову, сказав Плетньов і взяв обох під руки.

Нічого не чуючи, як вві сні, Гоголь пішов за Плетньовим. Через його зморщене лице він бачив такий знайомий по графіюрах профіль.

В залі Пушкін підвів Гоголя до черноокої красуні—дружини.

— Після вечері в мене в кабінеті поговоримо,— прошепотів Плетньов.

„Не треба“, хотів сказати Гоголь, але Плетньов уже відійшов.

На вечір запросили справді тільки самих близьких. Гості після вечері розмістились за вістом, інші почали розмови, і через півгодини Плетньов залишив їх на хазяйку, а сам з Гоголем непомітно забрався в кабінет. Пушкін кінчав партію.

Микола Васильович вигідно зайняв крісло в трохи затемненій частині невеликого кабінету, в якому було більше паперу (в книжках, газетах, рукописах), ніж дерева, металу, скла і тканин взятих разом. Паперу тут не було хіба тільки на стелі.

Вони вже розговорились, як увійшов Пушкін.

— Олександр Сергійович!— кинувся до нього Плетньов.— Я вже говорив вам,— наш друг,— він подивився на Гоголя,— Микола Васильович написав декілька прекрасних повістей. Розміщуйтеся, будьте ласкаві, на оцій кушетці... Так, Микола Васильович написав повісті з українського народного життя...

Збоку Гоголя почувся скрип крісла. Понизивши голос, Плетньов продовжував, звертаючись то до Пушкіна, то в куток до Гоголя:

— Ви не можете собі уявити, які хороші, які розкішні ці повісті. Красота! Справді те, що ми зємо мистецтвом. Красота,— ще раз повторив Плетньов це, очевидно своє найулюбленіше слово і подивився, наче вперше бачив, на Гоголя, що зовсім зігнувся і чуть погойднувся в кріслі. Так захоплено

і з подивом дивляться на людину, яка неждано-негадано всіх зробила щось велике, всім потрібне й приємне.

— Але, знаєте, яка в нас публіка,—продовжував він до Пушкіна,—піднімуть крик, і неспокушеному авторові—хрип кризь землю! Фарс, мужик в літературі! Знаю я їх, наших господ! Інші ж почують силюнку, почнуть тикатись, знамитись, проповідувати. Хочеться вам цього, Миколо Васильовичу?—обернувся він раптом до Гоголя.—То-то ж, закінчив Плетньов, як справу вирішену, що Гоголю цього хочеться, хоч той і не обізвався і, здавалось, не слухав того, що говорили, зігнутий колихаючись в кріслі.

Плетньов переглянувся з Пушкіним.

— Що з вами?—піднявся господар.

— А? Ах, нічого, нічого! Не турбуйтеся. Так от, Петро Олександрович порекомендував мені інкогніто,—сказав Гоголь з кутка, прокашлюючись.

— І найсуворіше інкогніто. В ваших же інтересах,—вставив Плетньов, колихнувшись у кріслі.

— Я подумав і рішив, що так справді буде краще і навіть інакше бути для мене не може. Я вам дуже вдячний, Петро Олександровичу.

— Наш милий Петро Олександрович завжди вірний собі, обізвався Пушкін.—Істинний художник для нього не тільки предмет захоплення, а й батьківської турботи. Я узнаю тебе Демосфен, по камінцеві, якого ти ховаєш в роті.

Розмова стала жвавішою. Гоголь присунув крісло ближче до співбесідників.

— Треба нам з вами придумати підходящі заголовки, що вони, знаєте, в вічі кидались, зацікавлювали читаючу публіку. Ви придумайте якийнебудь інтригуючий псевдонім і побачите який фурор зроблять ваші милі повісті,—з жаром говорив Плетньов.—Але головне—найсуворіше інкогніто.

Гоголь знову задумався. Він дивно, наче сам до себе усміхнувся:

— Як ви думаєте, буде не погано,—звернувся він раптом до обох,—коли об'єднати розповіді мої під таку простеньку легеньку шапочку: „Вечера на хуторі близ Диканьки?“ А?

Помовчали.

— Вечера на хуторі близ Диканьки?—перепитав Плетньов.—Вечера на хуторі близ Диканьки...—Він навіть закрив очі, щоб уявити цей заголовок на титульній сторінці.—І внизу: повісті такого то,—відкрив очі Плетньов.—Так буде добре.

— Можна й від автора кілька рядків писонуті, таких, знаєте, з перцем, з перцем, як у нас говорять на Україні,—пожвавішав Гоголь.

— Да, да, да!—підхопив Плетньов.

— Ви ж приїжджайте до нас, Миколо Васильовичу, на

обов'язково на вечори, але, будьте ласкаві, з своїми вечорами. Приїжджайте ж,—сказав на прощання Пушкін.

І Гоголь приїжджав. В Царському Селі вони в трьох з Жуковським провели літо в творчих змаганнях. Це літо залишилось в пам'яті Гоголя найкращим, найсвітлішим часом його життя.

IV

Як домашній учитель, Гоголь жив тоді з вельможами Васильчиковими у Павловську, недалеко від столиці і близько Царського Села. Кожну вільну хвилину він ловив для роботи. Після обіду Гоголь зникав у себе в кімнаті,—де, зачинившись, писав. Часом звідти доносились чудні звуки. Можна було почути, як Гоголь, безперестанно і легко варіюючи своїм голосом, щось говорив: то коротко, уривчасто, то весело й швидко, то суворо, з притиском. Здавалось, то артисти репетирують свої ролі.

Часто він приходив в низеньку кімнату, де збиралась челядь і нахлібниці, відчиняв вікно у темну, густу ніч і сідав на старомодний, оббитий ситцем диван, поближче до свічки. Тоді збирали з стола карти, стихав гомін і сміх, і Гоголь, не питаючи дозволу, не ждучи прохань, з виглядом людини, яка робить необхідне і звичайне, починав читати з зошитів.

Тоді в кімнаті тільки дихали і вслухались з відкритими очима й ротами. Лише бабусі безшумно мигтіли в'язальними спицями і, здавалось, були заглиблені в свою роботу. В деяких спід пов'язки і сивих пасом волосся виглядало маленьке жовте вухо, навмисне відкрите.

А Гоголь читав так виразно і натурально, що, здавалось, не читав він з зошитів, а, схвильований, розказував про давно знайомих, прецікавих людей, про чудове, захоплююче життя.

— Та гопак же не так танцюється!—раптом голосно буркнув Гоголь, так задирливо, що кілька голосів крикнули:—А як же?

З задоволеною усмішечкою на кінцях губ він подивився на здивованих слухачів. Потім плямкнув губами, наче, щоб проковтнути усмішку, і продовжував:

— То-то я дивлюсь, не клеїться все. Що це розказує кум? А ну, гоп трала! гоп трала! гоп, гоп, гоп!

Засміялись всі монологи п'яного Каленика.

Коли кінчається читання, не сплять Гоголю похвали, не чути захоплених вигуків. Довго всі мовчать. Потім зітхне хтонебудь, прокашляється, розворушаться скоро.

— Да... Оце так!—замріяно протягне з кутка якийсь басило.

— Молодець, Левко!—осміхнеться, наче він сам Левко, хлопець.

Автора забули. Всі говорять про чудесну розповідь. А Гоголь слухає і радіє.

Жарке, чумне літо спустошило на кілька місяців Петербург. Рідко душною вулицею пройде міщанин.

Гоголь недавно приїхав з Павловська і спішить оце з ректурами в друкарню. Коло невеликого будинку з сильним запахом керосину і друкарської фарби він притишує ходу зшулений, заходить в темні сніи. Голосно заскрипіли двері. Один за другим повертають на нього голови наборщики, що впізнали Гоголя, відвертаються, фиркають в чорні свинцю руки. Щось шепнувши сусідові, той, що сміявся знову відвертається до стінки і прискає в кулак, а його товариш, протягнувши недовірливе „ну-у-у?“ і подивившись здивовано секунду на Гоголя, і собі починає усміхатися, а потім прискати сміхом. Хтось навіть зареготав вголос і вслід за цим почувся гуркіт шрифту, що посипався на підлогу. „Що таке?“ думав зніяковілий Гоголь. „Чи не приїхав красив я себе чим на вулиці?“ Він оглянув костюм, але чого не найшов, і направився до фактора. Той саме вийшов з своєї конторки.

— Чого вони сміються?

Фактор одним сердитим оком кинув на наборщиків, другим люб'язно подивився на Гоголя.

— Вибачте... Вони, знаєте... Будьте так добрі, не подумайте чого поганого... Штучки, вибачте, які ви зволіли прислати з Павловська для набору, дуже вже забавні, вельми забавні, і наборщикам принесли велику потіху...

— Черевик,—голосно прошепотів хтось і звідти дружки засміялись.

— А-а-а!—протягнув Гоголь.

— Вибачте, не знаю, як величати вас,—заговорив, як трубу, моторний, сміливий хлопчисько, з розстібнутим комром грубої сорочки.—Вибачте нас, але ваш Панько, цей лисий дідько...

Всі знову засміялись. Молодий наборщик ждав поки уляжеться сміх.

— Чорт настоящий — пасічник ваш, ей-богу,—продовжував він.—Наші хлопці животи надривають від його розповіді. Правду я кажу, братці? Дасть фактор листок в набор, та його прочитаємо, насміявшись, раз і два часом, а потім уже набирати... І, вірте, не помагає. Так і чуєш з кутків: то залетиться хто сміхом, як залоскочена дівка, то присне ротом і носом—слина, вибачте, летить на третій верстат. Правда я кажу, хлопці? Навіть Пафнутій Сидорович наш,—він показав очима на корінастого, з сивою щетиною, на хмурого старичка, що копався в касі,—і той скине очки, і хоче-не хоче, усміхнеться... Ось як...—трохи розгубився він, коли побачив, що всі, і фактор, дивляться то на нього, то на Гоголя.

— А ти мовчи,—бурчав Сидорич,—тебе не питають... Твоє діло—робота. Тебе не питають, пляшко ти пустопожню, і мовчи.

Гоголь схвилюваний пішов додому.

— Виходить, я письменник зовсім близький до народу,—думав він, ідучи. „Добре. Пушкін буде радий цьому. Я зараз напишу йому“.

Через кілька днів вийшли повісті Пасічника Рудого Панька. Прочитавши їх, що ще пахли друкарськими фарбами, Пушкін писав: „Зараз прочитав „Вечера на хуторі близ Диканьки“. Я зачудований з них. Оце справжня веселість, щира, непридуманна, без манірності та бундючності. А місцями яка поезія, яка чутливість! Все це так незвичайно в нашій літературі, що я досі не прийду до пам'яті. Мені говорили, що коли видавець ввійшов в друкарню, де друкувались „Вечера“, то наборщики почали прискати і фиркати! Фактор пояснив їх веселість, признавшись йому, що наборщики помирилися з сміхом, набираючи його книгу. Мольєр і Фільдінг мабуть були б раді розсмішити своїх наборщиків. Вітаю публіку з істинно веселою книгою!“

Швидко Гоголь став знаменитістю.

м. Оратова, 1939 р.

Федір Гарін

НА ДОБРИЙ СПОМИН...

Я не писав тобі листа.
Пора б і написати...
Минуть ясні мої літа,
І спомин в душу завіта,
Тобі ж не завітати.

В далеких будеш ти краю,
Чи не пізнаю, може...
Хай нагадають в тім краю
Сувору молодість мою.
Вітри на роздоріжжі.

М. Шишкевич

ПОЛТАВСЬКА БАТАЛІЯ У НАРОДНІЙ ПОЕЗІЇ

до 230 РОКОВИН ПОЛТАВСЬКОЇ ПЕРЕМОГИ

Література про Полтавський бій і перемогу армії Петра I над шведами досить велика. Вона зв'язана, головне, з тими оцінками діяльності Петра, що тільки частково знайшли відгук у поезії XVIII віку (Кантемир, Ломоносов) і в більшій своїй частині стосуються до початку XIX віку — доби Олександра I, коли конфлікт Росії з наполеонівською Францією викликав ряд історичних паралелів та аналогій.

Так, наприклад, у „Собрании стихотворений, относящихся к 1812 году (ч. I і II. М. 1814) знаходимо кілька зіставлень між Бородиним і Полтавою між Петром I і Олександром I.

О, сколь же их сердцам священна ты, Москва!
Мамая страшный бой, Полтавская битва,
Прейшиш - Эйлаское, Рымникское сражение
Не зрели злых врагов столь дивно низложенных.

Або в іншому вірші:

Так появляется Карл новый,
Но в Александре Петр живет.
Как Петр союз хранит готовый;
Мир в сердце, гром в руках несет.

Багато пізніш таке зіставлення між Бородиним і перемогами російським військ XVIII віку робить юний Лермонтов у вірші „Поле Бородина“.

Что Чесма, Рымник и Полтава?
Я, вспомня, леденю весь,
Там души волновала слава,
Отчаяние было здесь.

В Олександрівську добу з'явилося кілька творів, що описували Полтавський бій. В 1803 році польський письменник Никодим Мусницкий написав поему „Полтава“. Кілька пишномовних од, давно і справедливо забутих, з'являються приблизно в ті ж роки.

Це „Петриады“ Шихматова, Романа Сладковського, Грузинцева. В 1828 році Пушкін написав свою славетну поему „Полтава“, що затьмила все дописане і глибиною історичного прозріння й потужністю художніх образів.

Після Пушкіна Полтавський бій ще раз натхнув німецького драматурга Карла Штарка, який написав у 1859 році поему під назвою „Битва під Полтавою“.

Своєрідно відбився Полтавський бій у фольклорі українському і російському. Матеріали збирались і друкувались переважно в другій половині XIX віку, хоч частина їх була відома і з початку віку.

Цікаво нагадати їх радянському читачеві. В зібраних у різний час і в різних місцях оповідях, легендах, піснях чітко виявляється ставлення народних мас до Полтавської перемоги, як одної з важливіших історичних подій, що сколихнула народню свідомість.

У ширше представленому матеріалі українського фольклору тема про Полтаву незмінно зв'язана з особою Мазепи, з його переходом на бік шведів. Це зрозуміло. Україна ставала ареною можливої громадянської війни. На Україні розв'язувалося велике історичне питання — з Польщею і шведами проти Росії, чи з Росією й Петром проти Польщі і шведів.

Народ зрозумів і розв'язав це питання, підтримавши Петра. Мазепа, якого прославляла дворянська верхівка, що прагнула завести на Україні польські шляхетські порядки, опинився ізольованим, з невеличкою купкою мазепинців¹; остання ж не могла повернути колесо історії, бо в рішучий час широкі маси українського козацтва та селянства стали проти Мазепи.

У літературі польській та дореволюційній українській знайдеться чимало сторінок, де прославляється Мазепа, як історичний діяч. На протязі століття буржуазні націоналісти намагались фальсифікувати історію й зображати Мазепу борцем за „волю“².

Але все те, що виходило з табору дворянства та буржуазії, що породжувалося істориками - націоналістами, не має й тіні подібності до ставлення до Мазепи, відбитого в народній поезії.

„Демагогічна діяльність Мазепи не могла приховати в ньому противника масового селянського руху, гнобителя бідняків - селян та ворога бідняцького козацтва - голої“.

Так пише радянський історик проф. Нечкіна. Ще в 1876 р. якийсь Левитін писав:

„Нема для них (українців) нічого жакливішого, як ім'я Мазепи.
Вони забувають себе від люті від цієї лайки“³.

Характеризуючи українські думи й історичні пісні, К. Арабаджин писав:

„Не мало (на Україні) пісень про Палія й Мазепу, головне про те, як Мазепа обманом звав Палія. В усіх піснях проглядає співчуття до Палія і ненависть до „проклятого Мазепи“, затьмана дуків і панів. З цієї демократичної ненависті дуже виїло скористався Петро I, який повернув Палія з заслання“⁴.

І справді, в народній творчості настільки яскраво, настільки художньо відбилися події цих років і так чітко виявились симпатії й антипатії широким народним масам, що ці матеріали набагато цікавіші, ніж літературні відгуки одописців того часу.

Тема Полтавської баталії в українському фольклорі незмінно зв'язана з двома іменами — Палія і Мазепи. Легенди, оповіді й пісні, що стосуються

¹ Такі, наприклад, вірші польського поета Падурри (Листи Т. Падурри. Львів, 1876). Шихматов, Горленко, Уманець.

² Левитин. Письма из Малороссии. Харьков, 1876 г., ст. 65.

³ К. Арабаджин. Исторические песни и думы малорусского народа. История русской литературы. Изд. „Мир“. 1908 г. стр. 301 — 334.

до Петровської доби, записувались не раз. Цей розділ фольклору має досить велику літературу¹.

Записані в різний час усні оповіді і пісні, виконувані кобзарями, частково виходять, очевидно, з часів, що безпосередньо межують з епопеєю боротьби Петра I з шведами. В таких зразках фольклору досить вірно відкладено канву історичних подій, досить точно відтворені деякі дійсні факти, як от заслання Палія в Єнісейськ, перехід Мазепи на бік шведів, події біля під Полтавою, включаючи і втечу Карла XII і Мазепи до Бендер.

У варіантах пізнішого часу до історично вірного кістяка описів приєднуються нові й нові подробиці. Варіанти не рідко протирічать один одному. Легендарні біографії героїв, які цікавили народно свідомість, руйнуються. Вони перетворюються на строкату тканину, де реальне, історичне сплетене з фантастикою. Елементи останньої щедро запозичаються з героїчного билинного епосу.

При всій тематичній різноманітності записаних варіантів та при їхніх жанрових особливостях є щось спільне, властиве всьому комплексові записаних пісень і прозаїчних оповідань.

У них, коли говорити про український фольклор, незмінно діють три особи: Палій, Мазепа, Петро I. Найважливіша подія в переважній більшості варіантів — Полтавський бій і розгром шведів. Історія доносу Кочубея, полонилу Пушкіна, відбита, але незначно. Спільне, властиве знову так всьому потокові усної народної творчості — це яскраво виражена симпатія до Палія, оціненого як виразника демократичних селянських інтересів, і ненависть до Мазепи.

Народ побачив у Мазепі небезпечного і принципового ворога своїх інтересів і проклинає його за переслідування Палія. В найбільш фантастичних легендах Мазепі надано рис злобної демонічної істоти. В ближчих до реального ґрунту оповідях і піснях Мазепа просто — на просто хитрий, підступний і брехливий. Ставлення до гетьмана незмінно вороже.

„Тоді на Україні гетьманом був Мазепа, лютий ворог козаків і простого люду, приятелю ляхів“.

„Коли Мазепа тікав після Полтавського бою, — оповідає одна з легенд, — Палій наздогнав його і проколов списом. Але Мазепа зжер списа. Так повторюється 11 разів, але на 12 укус Мазепа гине. Тоді вже йому й капут, Палій спалив Мазепу і попіл по степу розсіяв“.

Мазепі надається рис звірства, ненажерливості. В одній з легенд фігурує гора, всяйна кістками загублених Мазепою людей. Він з'їдає по шість галушок, кожна по сім пудів. Тільки сьомою не міг з'їсти, подавився, і тоді Петро наказав його проклинати. Народна поезія дає Мазепі епітети: „проклятий Мазепа“, „бісова твар“, „проклятий пес“, „превращий Мазепа“.

¹ 1. Палій і Мазепа в народній поезії. В. Калаш. „Этнографическое обозрение“. 1889, № 2. П. Куліш. Записки о Южной Руси, т. I, ст. 115 — 128. 3. Киреевский. Песни. VIII, 1 і далі. 4. Чубинский. Несколько народных исторических преданий. Киев. 1873, 8 — 9. 5. Доманов. Малорусские народные предания и рассказы. 201 — 208. 6. Свидницький. Легенда о Мазепе Паліе „Киевлянин“. 1870 г. № 57. 7. Ревякин. Семен Палій. „Основа“. 1861. XI — XII. 8. Антонович. Последние времена казачества на правой стороне Днепра. Киев. 1868. 61 — 62. 9. Новицкий. „Екатеринославские губ. ведомости“. 1888. № 34. 10. Ковчин. Легенда о Петре Великом. „Черниговские губ. ведомости“. 1883. 134. 11. Мордовцев. „Новости“. 1889, № 6. 12. П. Якушкин. Великорусская легенда о Мазепе и Петре Великом. Сочинения. СПб. I. 1889.

Найраніше опубліковані пісні на цю історичну тему — в збірниках Цертелєва (1819), Мухоморова (1834), Срезневського.

В одній з пісень говориться:

У Києві на Подолі
Порубані груші,
Погубив же пес Мазепа
Невинні душі.

У легендах, близьких до історії, Мазепа хитрий, плаксивий, вміє прикидатись.

Ой, во городе во Полтаве Мазепа гуляет;
Сидит с Искрой, с Кочубеем,
Все плачет - рыдает:

Да велю королю шведов
Велю Москаля бить.
Эй велю - ко запорожцам
Москву рубить в корень.
Тот Мазепа, пес проклятый,
В поле стал шатрами,
Подчивал вином зеленым,
Сладкими медами.

Я думаю, Семен Палій,
Москву рубить в корень,
А сам хочу на престоле
Царем царевати.
Прежде гетьману Мазепе
У столба стояти,
Чем придется на престоле
Царем царевати.

Образ Палія — надзвичайно цікавий. Поетична фантазія оточила свого народного героя містичною величністю, надала йому надприродні якості, поставила його в число найулюбленіших богатирів. Але навіть крізь релігійну оболонку, крізь містичні шати в особі Палія народ відбив свої ідеали доброго начала, своє розуміння соціальної правди, своє ставлення до одного з бурхливих періодів історії.

Навіть у самому імені відкладаються класові риси образу народного героя. В одній з легенд оповідається, що прийшовши в Січ, Палій не міг полатись на знатність свого роду. Тоді він спалив отаманський курінь і став зватися Палієм (від „спалити“).

За іншим варіантом Палій зустрів на скелі чорта, що викривлявся, вистрелив в нього: чорт розливсь полум'ям. Тоді богатир став зватися Палієм („бо він чорта спалив“). Переказ додає, що Палій став грізним для ляхів та орди й один міг смирити „зрадника Мазепу“¹.

Малюючи Палія, народна поезія не шкодує світлих фарб. Саме народження Палія відбувається чудодійно. Мати його завагітніла від попелу спаленої голови богатира. Палій рушає до Запорізької Січі. У нього шабля в п'ять пудів, п'є він з кружки в піввідра, а шведів кладе цілими шерегами. Мавши риси богатира билинного епосу, Палій зображується виразником народних інтересів. Він заступник народу перед панами. Він заступник убогого селянського люду перед Петром.

В одному з варіантів говориться:

Народ звав Палія батьком
І дуже любив за те, що він обороняв
Народ од панів і од тих, хто
Хотів його зобидить².

У варіанті, що мав натяк на спалення Батурина військом Меншикова, цар, розгнівавшись на українців, які частково лигались з Мазепою, збирається порубати народ. Тоді Палій заступається за українців, і Петро I змінив гнів на милість³.

¹ Записано Лопачевським в околицях Білої Церкви.

² Антонович. Политические песни. 2. 44.

³ „Киевская Старина“. Июль. 543 — 545.

У легендах, що трактують тему взаємовідносин Петра I та українського народу, Палій висловлює цареві все, на що хворіє селянство. Це — хвилююча тоді народ питання рекрутських наборів, податків, тобто всі оті тягарі, що через напружену війну обтяжували народні маси.

Петро пропонує Палієві плату за допомогу проти Мазепи. Палій відповідає цареві:

Ой не хочу я, великий світ государ,
Великої плати брати,
Тільки не позволяйте з України
До віку некрутів брати.
Ані некрутів, ані подушного,
Ані ніякої плати.

З богатырського билинного епосу запозичено і взято в легенду про Палія ідею допомоги богатыря під час бойових сутичок, допомоги, яка забезпечила перемогу й вирішила долю війни.

Розповідаючи про заслання Палія, про повернення його Петром з Сибіру, народ робить Палія тим героєм, який допоміг Петрові здобути перемогу над шведами.

У переказі, записаному П. Чубинським, розповідається: „Семен Палій був лицар і бився з Мазепою. Такий то був цареві вірний Мазепа: упросив царя, щоб знищити Палія за те, що той лицар, а лицарі непотрібні. Вислав Мазепа Палія з старими солдатами, а цар велить солдатам не вбивати, а замуровувати його. Мазепа велів, щоб йому серце Палієве принесли. Вони ж убили собаку, принесли серце і сказали: „Ось серце Семена Палія“. Через кілька років почалась війна проти царя. У царя війська було мало. Раз повоювали, два повоювали, а в третій раз ні з чим воювати. Тоді цар сказав: „Пошукайте, чи нема лицаря“. Вони кажуть: „є такий лицар, тільки не знаємо, чи живий він“. Вони пішли до стовпа, узнали, що Семен Палій живий і сказали: „є такий Семен Палій“. Цар сказав тоді: „Підіть і візьміть його, тільки не везіть його ні возом, ні верхи, а зробіть між кінями колясочку, щоб його не розтрясти“. Привезли Семена Палія. Цар зводив його в баню і велів йому лягти спати.

А він не спочиває,
Тільки ходить по табору,
Коня вибирає.

Скільки не було у царя коней, він вибрав коня, що воду возить. Цар розгнівався за те, що він вибрав такого поганого коня. А він каже: „Тільки оцей кінь мене вивезе“. Незабаром сіли на коней. Палій пустив стрілу. Вона влучила в гору м'яса, що Мазепа з чужоземним королем на радості бенкетував.

Як побачили вони ту стрілу, то й кажуть:

„Годі воювати, раз Семен Палій прийшов“. ... І кинулись тікати“.

Легенда закінчується: „Поїхали з військом, одібрали у чужоземного короля прапори й покінчили з війською, знову царство стало царством“. Мотив про допомогу Палія Петрові, як допомогу народу, маємо в кількох варіантах.

В одному з переказів Петро звертається до народу з проханням про допомогу і питає:

„Чи нема між вами богатыря?“ — Визвався парубок років шістнадцяти і сказав Петрові: „Я б допоміг, та літа ще не вийшли. А є замурований у в'язниці Семен Палій. Той поб'є шведів“.

В іншій легенді Петро стає перед Палієм на коліна і просить:

„Встань, старенький, допоможи нам, не можемо стояти проти Мазепи“.

У легенді „Палій, Мазепа й орда“ Петро просить Палія:

„Паліюшко, батенько, прогнав ти Мазепине військо, прожени ще орду“.

Доба Петра мало, чи в у всякому разі недостатньо охарактеризована в українському фольклорі. Очевидно, для народної поезії Петро I не зовсім ясний. Можливо, що певну роль тут відіграли тяжкі репресії доби (рекрутчина, Батурин). Все ж треба сказати, що не зважаючи на це, до особи Петра легенди ставляться добровичливо. Мазепа призвів царя до помилки. Легенди говорять про помилки царя, але не вбачають в ньому злої волі. У боротьбі Петра з шведами народна поезія цілком на стороні Петра.

Цікаво, наприклад, відзначити, що успіх царя під Полтавою розуміється як торжество не техніки, а сили народу, яка перемагає техніку і воєнне мистецтво шведів.

В одній з пісень цю вищість визнає, наприклад, сам перебіжчик Мазепа:

У Семена вєдь Палія
Пусть и не велико охочее войско,
Только одна сотня,
А будет тысячу нашу
Гнати и рубати.

Полтавська битва та її наслідки розцінюються українською народною поезією, як загальнонародне торжество. Пісні іронічно говорять про втечу Карла і Мазепи, висміюють чванство:

Веселятся и ликуют,
Чают — победили
И, не справившись с удачей,
Все распорядили.
Король шведский каже:
Как я буду паном,
То устрою я Мазепу коронным гетманом.
А Мазепа возносился выше своей меры.
Был предатель государев, был предатель вери.
Но что вышло из их чванства?
Не попали и в отчизну,
Потерявши цело войско, утекли в
Немчизну.

(Цю дуже поширену пісню маємо в кількох збірниках).

Є, між іншим, записана на Україні дума, що висміює тих запорожців, які стали на бік Мазепи.

Хвалилися запорожці
Полтави достати.
Ще Полтави не дістали,
А вже швед іздихає.

Перемога під Полтавою — перемога народу над чужинцями.

Уже ж шведський король з Палієм Семёном
Під Полтавою б'ється.
Ой уже ж хміль, тонкая хмілина,
З тичини похилився.
Уже ж шведський король Палію Семену
У ніженьки поклонився.

Полтавський бій, вигнання ляхів і шведів розцінюється народною поезією, як торжество українського народу, при чому основна думка тут та, що

народ і його уособлений вираз — богатир Палій стояли за союз із „східним царем“, тобто з Петром І.

Так говориться, наприклад, в одній з легенд пізнішого походження, в якій до первісних варіантів приєднані дві Катерини, два Розумовських (Олексій і Кирило).

Оповідач переказує :

Тоді, якби не Семен Палій, не відстояли б Полтави.

Тон опису наслідків бою торжествуючий.

Да католики не дояго
Под Полтавой станом постояли :
„Ура, хлопцы !“ — сказал цар Московский.
Так в пух разметали.
А где ж, вражий сын Мазепа,
Теперь уселся ?
Куда ж угораздило то, волка,
С волчатами сердюками ?

Одна з пісень, що описує втечу Карла XII і Мазепи говорить :

Вот как шведы утекали
С Полтавского поля.
Проснулась, повеселела
Козацкая доля ¹.

Полтавський бій оцінено українським фольклором як перемогу над навісними народу „шляхетськими“ порядками.

Народний герой Палій несе в собі величезну ненависть до панів.

„Дістав прозвіще Палія за те, що добре палив замки й навіяв такий страх, що пани під загрозою смертної кари заборонили говорити про нього“ ².

У великоруському фольклорі тему відбито бідніше. Це природно. Події розгортались на Україні. Народ відчував їх безпосередньо. Деякі варіанти пісень про Палія і Мазепу наймовірніше всього перекочували з України. Така, наприклад, записана в Саратовській губернії пісня :

Еще хмель, еще зеленый	Побежим скорей, Мазепа,
Казакон не губит :	С Полтавского поля.
А Палий из под Полтавы	Тогда они утекали
Шведов прочь бьет-рубят.	Все из под Полтавы :
Он кликнет - воскликнет,	Дай бог вперед не дождасться
Король земли шведской,	Битвы с казаками.
Стоючи на пушке :	

Значна більшість великоруських пісень про Полтавський бій говорить про сподвижника Петра боярина Шереметева, малюючи його носієм військової доблесті. Ось один із зразків :

Щежит - щежит ретивое сердечко :
Что сказала боярину царская служба,
Указан путь широкая дорожка
Под славный под город под Полтаву :
Как бы то мне боярину убогу,
Под славным под городом под Полтавой
На чистом на поле Лебедином.

¹ Малорусские народные предания и рассказы. Свод. М. П. Драгоманова. Київ. 1876.

² Легенда про Семена Палія, слышанная и записанная А. Свидницким в Бершаді (близ Ольгополя). „Киевлянин“, 1870, № 57.

П. Якушкін записав легенду. В ній розповідається про те, що „Мазепа йде на Петра І і „страшного войовника“ з Литвою, але за Петра стоїть „дідусь Суворов“ і „сила небесна“.

Найпоширеніші російські варіанти, очевидно, народжувались у солдатському середовищі Петровської доби. Про це говорить специфічна воєнна термінологія оповідей. Переконає в цьому підкреслена думка про тяжку, хоч і славетну долю солдата.

Надзвичайно цікавий зразок пісні, записаної в Шенкурську в 1845 році. Опис перепитій бою дано в ній з чудовим знанням його деталей:

Ах ты, батюшка король земли шведской,
Колько под городом не стояти,
Нам Полтавы города не взяти;
Во Полтаве есть Московская пехота:
Сам царь - государь поспешает,
Он со конницей, со драгунами,
С регулярной силою, со пехотою.
Шереметев за ним погонился,
Состигал короля серед поля.
Под славным городом, городом под Полтавой,
Поднималась Полтавская баталья,
Запалит шведская сила
Из большого снаряда — из пушки;
Запалит Московская сила
Из мелкого ружья — из мушкета.
Не крупен чеснок разсыпался:
Смешалась шведская сила.
Распахана шведская пашня,
Распахана солдатской белой грудью;
Орана шведская пашня
Солдатскими ногами;
Боронена шведская пашня
Солдатскими руками,
Посеяна новая пашня
Солдатскими руками;
Поливана новая пашня
Горячей солдатской кровью.

При меншій кількості відгуків оповіді і пісні великоруські мають і спільне: два великих народи—російський та український з'єднали свої сили в боротьбі з чужоземними загарниками. І події доби, зосібна Полтавська битва, що вирішила долю шведської навали, оцінені народною поезією, як справжнє торжество історичної правди над підступами шведів і поляків та гетьмана Мазепи, який перейшов на їх сторону.

В. Лезін

Л. Н. ТОЛСТОЙ І ТВОРЧІСТЬ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

У своїх дуже цінних, з багатьох поглядів спогадах В. Лазурський пише: „Сам він (Л. Н. Толстой) завжди любив поезію Шевченка. Його він читав у російському перекладі Гербеля. Він захоплювався „Наймичкою“, в якій, мовляв Толстой, зворушливо розроблена вічна тема — „сила матерньої любові“.

Таке захоплення великого російського письменника творчістю геніального українського поета цілком природне: воно впливає як законний наслідок з естетичних поглядів Толстого.

Наше завдання — обґрунтувати цю любов Толстого до творчості Т. Шевченка, виходячи з найголовніших естетичних принципів першого.

Висловлювання Толстого щодо мистецтва можна поділити на три категорії: 1) Толстой як теоретик, автор трактату „Що таке мистецтво“, що був писаний протягом 15 років і має до 50 різних варіантів - рукописів; 2) як критик своїх і чужих художніх творів, що дав звіт про них у ряді великих і дуже цінних статтях та 3) як безсторонній оповідач про процес своєї поетичної творчості. У цілому, звісно, все це зливається в одне ціле, гармонійне, що в головному не змінилося протягом дуже довгого часу, коли Толстой, як видно з „щоденників“ „молодого“ (1864 р.), уперше складав звіт про мистецтво, і кінчаючи останніми роками.

Завдяки художньому досвідові та дарові відповідного цьому досвідові рефлексії, Толстой встає перед нами в своїх естетичних поглядах як особа, що знає з середини те мистецтво, яке більшості теоретикам відоме тільки із спостереження зовні.

Ми, звісно, обмежимося лише тими, небагатьма поглядами, що стосуються до нашої теми.

У своєму листуванні Толстой виступає перед нами як послідовний мораліст, що цікавиться переважно змістом художнього твору (Inhalts-ästhetik); моральна сила художнього твору була тим вихідним пунктом, що визначав ставлення його до художнього твору.

У своїй художній творчості Толстой самовизначається, робить безконечну спробу дати в образній формі відповідь: „Хто я такий?“, находячи в цьому протиотруту проти крайностей станової психології, поступово удосконалюючись — виведенням в особі головних героїв свого класу, з яскравими становими рисами і каранням їх; це — спроба витруїти з себе певні риси великосвітської психології, позбутися їх через перетворення їх у художні образи, як Лермонтов збувся свого Демона — віршами.

Великий письменник в умовах свого походження та класового стану вища, намагався перебороти в собі ті риси, що їх він відкинув у мрії; цю рису він вніс і в свої естетичні погляди.

От чому Толстой писав 1896 року в щоденнику: „естетика є винаєтики“; от чому, починаючи з перших кроків своєї літературної діяльності він собі і своєму класові протиставляє інший — селянський, що носить у собі, на його думку, справжню правду.

„Для того, щоб зрозуміти життя, я мушу зрозуміти життя не винятків, не нас, паразитів життя, а життя простого народу — того, що робить життя і той зміст, що його він надає життю“.

У щоденнику 1896 р. є запис з цього приводу: „Зараз ходив, гуляв і ясно зрозумів, чого у мене не йде „Воскресение“: фальшиво почато. Я зрозумів, що треба починати з життя селян, що вони — позитивне, а те — негативне...“ Далі: „Орлов — мій улюблений художник, бо предмет його картин — мій улюблений предмет — це народ“. І так природно, що Толстой вважає простоту за найпершу умову моральної краси. З цього погляду він хвалить Семенова — письменника, бо зміст його оповідань значущий, моральний і стосується до найбільшого стану в Росії — селянства.

Таким чином соціальний світогляд Толстого зв'язаний з інтересами селянства. Бачачи в цьому гостроту соціально-економічного характеру, Толстой обурено указує на те, що переважна більшість людей не має доброї і достатньої харчі, одягу, житла і задоволення перших потреб людини і мусять над силу безупинно працювати. Треба знищити неправий, шкідливий стан речей і встановити розумне життя людей. Своє ставлення до такого стану Толстой вніс у теоретичне міркування про мистецтво.

Мистецтво і художник повинні жити одним життям з народом. Він констатує умирання „панського“ мистецтва і закликає до нового життя мистецтво народне, селянина, симпатії до якого у нього збереглися на все життя.

Мистецтво може відродитися тільки прилучившись до народності. Утворюється суцільна гармонійна трудова естетика.

Художник тільки перебуваючи в природних трудових умовах, зможе давати твори, що будуть корисні всім читачам, а не якійнебудь незначній частині їх, до того ще й паразитарній; лише при цих умовах буде досягнена головна мета вічного мистецтва „заражати“ сприймача почуттями, що випливають з високоморального життя. „Мистецтво повинно зробити, щоб почуття братства та любові до ближніх, приступні тепер тільки кращим людям суспільства, стали звичними почуттями, інстинктом для людей“.

Говорячи про злиття художника з життям усього трудового народу Толстой подає таку програму життя, під яку якнайкраще підходить біографія Шевченка, що він її коротко подав сам, як передмову до тієї книжки, що читав Толстой (Н. Гербель, 1876 р.).

Толстой пише: „Справжній художник повинен жити всіма сторонами природного, властивого всім людям життя, повинен боротися з природою, мати можливість зазнати найважливіших і властивих людям почуттів“.

Перечитуючи автобіографію Шевченка, Толстой безумовно вразився тим, що великий український поет: 1) справжній син свого народу („Історія мого життя становить частину історії моєї батьківщини“); 2) зазнав тяжких злигоднів, що загартували його; 3) органічно виріс, як поет із свого

ароду і 4) нарешті „дістав на все життя глибоку відразу і презирство до всякого насильства людини над людиною“.

Толстой вважає за істинний той твір, що „пишеться з серця, а не з го-
лови“, що, звісно, він помітив і в тих нечисленних (вибраних) Шевченкових
ворах, що він їх читав. Для Толстого річ огидна — створення особливої
професії — письменницької, художницької. В його ідеалі — художники, що
люблячи серед народу рядову роботу, даватимуть свої твори лише тоді,
коли ці твори, природно, як плід матері, після відповідного виношування,
самі вийдуть на світ.

Головне, щоб художник відчув внутрішню потребу — віддавати своє
почуття. Тоді тільки творчість щира і той, хто сприймає, відчуває, що ху-
дожник сам заражається своїми творами, пише, співає, грає для себе, а не
тільки для того, щоб впливати на іншого, і „мистецтво об'єднає людей“.

Якщо мистецтво — велика справа, духовне благо, потрібне для всіх
людей, то воно повинно бути приступним для всіх людей.

„Мистецтво впливає на всіх людей, незалежно від ступня їх розвитку
і освіти; привабливість картини, звуків, образів заражає всяку людину, в
якому б ступні розвитку вона не була...“

Несвідомо творячи, виливаючи свої враження в образному слові, що
викликає безліч думок, уяв, пояснець (Толстой), поет із народу, цілком при-
родно творитиме широко з любов'ю і тоді, на думку Толстого, з'явиться
справжній твір мистецький. „Нерв мистецтва — палка любов художника до
свого предмета і тоді лише твір задовольнить і інші вимоги — змістовності
і краси; вимоги змістовності задовольнятиме через те, що, люблячи пред-
мет, художник не пошкоджує ніякого труду, щоб одягти улюблений зміст
у найкращі форми...“

З перших же рядків „Дум“, що ними починаються твори Т. Шевченка
у виданні Н. Гербеля, Толстой — читач не міг не помітити, що автор пише
кров'ю серця свого, палко любить своє діло, ширий, індуктивно творить,
роблячи підсумок своїм враженням. Це не творчість Л. Андреева та інших
подібних, у яких Толстой знаходив фальш, надуманість; це не сторінки
Тургенєва, що писані без завмирання серця, через це, на думку Толстого,
і не зворушують читача, — це продукт природності, а тому й захоплює чи-
тача.

Учачи селянських дітей у своїй школі, Толстой випадково спостеріг за-
родження поезії, і про це з захопленням розповідає. І хлопчик і Гете —
поети, оскільки в образному слові „відчувають привабливість назнаменування
словом художньої подробиці“.

Дальший докладний аналіз поетичної дитячої творчості зміцнив думку
Толстого, що справжній талант завжди проб'ється, як джерело, і йому не
треба перешкоджати. Він діятиме тоді за найприроднішими законами.

Відзначаючи, що художнє враження, себто „зараження“, виходить тільки
тоді, коли автор сам, по-своєму, дізнає якогонебудь почуття і віддає його,
а не тоді, коли він віддає чуже, Толстой провіщає, що змістом такого ми-
стецтва будуть почуття, формою — короткість, ясність, простота викладу.

І тоді людина з непокаліченим почуттям — робітник, селянин — легко
розпізнає, де справжнє мистецтво, бо маючи непокалічені природні власти-
вості, легко „заразитися почуттями“; це одна безсумнівна прикмета, що

відрізняє справжнє мистецтво від фальшивого. Ця природність, простота викликає в людини почуття радості, єднання душевного з автором і з іншими, що сприймають той самий художній твір.

Всенародне мистецтво — не якогонебудь гуртка людей, не одного стану, не одної національності повинно віддавати почуття, що приступні не тільки певним чином вихованій людині, а всякій людині. Почуття, що впливають із свідомості братства людей, і почуття найпростіші, життєві — веселощів розчулення, бадьорості, спокою — об'єднують усіх людей, всесвітньо, всенародно в любовному єднанні.

От чому прості сюжети, що впливають із простого трудового природного життя, так приваблюють Толстого - читача: історія з Йосифом — всесвітня, коротка, ясна, без зайвих подробиць, що тільки затуляють суть, а тому така й приваблива.

Сюжет „Наймички“ не менше цікавий з цього погляду, що й викликало в Толстого замишування до нього.

Ось ті засновки, що потрібні, щоб з'ясувати питання, чому Толстой так високо цінував творчість Т. Шевченка. Правда, і для Толстого - читача, хоч він мало шанував форму, „мову“, значна частина чарів була втрачена: він читав Шевченка в перекладі.

Спробуємо ступінь по ступеню, перегортаючи книжку Шевченка, що її читав Толстой, з'ясувати причину зачарування читача і іншими Шевченковими творами. От „Перебендя“:

Перебендя старий, сліпий—
Хто його не знає?
Він усюди вештається
Та на кобзі грає.
А хто грає, того знають
І дякують люди.
Він їм-тугу розганяє,
Хоть сам світом нудить.
Попідтиною, сіромаха,
І днює й ночує,

Нема йому в світі хати;
Недоля жартує
Над старою головою,
А йому байдуже;
Сяде собі, заспіває:
„Ой, не шуми, луже!“
Заспіває та й згадає,
Що він сиротина,
Пожуриться, посумує,
Сидячи під тилом¹.

Особливо мусів був сподобатись Толстому - читачеві „Сон“, як мати:

На панщині пшеницю жала,
Втомилася; не спочивать
Пішла в снопи, пошкандибала
Івана сина годувать.
Воно сповитеє кричало
У холодожку під снопом.
Розповіла, нагодувала,
Попестила; і нїби сном,
Над сином сидя, задрімала.
І сниться їй той син Іван
І уродливий, і багатий,
Уже засватаний, жонатий —

На вольній, бачиться, бо й сам
Уже не панський, а на волі;
І на своїм веселім полі
Удвох собі пшеницю жнуть,
А діточки обід несуть.
Та й усміхнулася небога.
Прокинулася — нема нічого.
На йвася глянула, взяла
Його тихенько сповила
Та, щоб дожать до ланового,
Ще копу дожинать пішла².

З такого самого композиційного способу скористувався Толстой, коли хотів розв'язати матір, що втратила сина (в своєму оповіданні „Мати“).

Ми не помилились, якщо припустимо, що повість „Катерина“ зворушила великого читача не менше, ніж „Наймичка“. Горе довірливої дівчини

¹ „Перебендя“, стор. 21, „Кобзар“. Видання ювілейне. ДЛВ. Київ, 1939.

² „Сон“, стор. 632, „Кобзар“. Видання ювілейне. ДЛВ. Київ, 1939.

так зворушливо змальовано, що, звісно, справило враження на Толстого-читача. Обдурив бідну дівчину негідник; покинула вона, ідучи шукати його, своїх батьків. Уперше бідна дівчина зазнає черствості людської.

Світ, бачся, широкий,
Та нема де прихилитись
В світі самотиним.
Тому доля запродала
Од краю до краю,
А другому оставила
Те, де заховують.
Де ж ті люди, де ж ті добрі,
Що серце збиралось

З ними жити, їх любити?
Пропали, пропали!¹
.....
Було й таке, що під тином
З сином ночувала²
.....
Сиротині сонце світить
(Світить, та не гріє)³.

Написана чудесно, в народному стилі, з любов'ю до безталанної, повість ця відповіла основним принципам естетики Толстого. Нарешті, „Наймичка“.

У своєму щоденнику (1863 р.) Толстой записав: „Треба, щоб не було винних“. Ту саму ідею він проводить до кінця днів своїх. Софія Андреевна (дружина Толстого) розповідає: „Задумуючи майбутню „Анну Каренину“ Л. Н. казав, що завдання його — зробити цю жінку жалюгідною, а не винною“.

Зворушливо, художньо умотивовано в простому народному епічному стилі, до якого Л. Н. зберіг протягом усього життя особливу симпатію, Шевченко показав засобом мистецтва, яка жалюгідна, нещаслива мати, що змушена віддати свою дитину в чужі руки, і як трагічно, тільки перед смертю відкрила синові своєму Маркові, хто вона йому.

... Чудно якось діється між нами!⁴

Тільки нишком може мати виплакати своє горе, та й то тоді, коли віддана дитина ще не розуміє слів... А потім уже й цього „щастя“ позбавлена: змушена приховувати своє трагічне становище.

Коли ж настає для матері той момент, коли вона повинна благословити сина на нове самостійне життя, тоді:

А наймичка у порогу
Вхопила руками
За одвірок — та й зомліла.

Тихо стало в хаті;
Тільки наймичка шептала:
— Мати... мати... мати...⁵

Останні рядки, коли мати, вмираючи, прощається з сином, навряд чи без сліз читав Толстой:

— Прости мене. Я каралась
Весь вік в чужій хаті...
Прости мене, мій синочку!
Я... я твоя мати.—
Та й замовкла...

Зомлів Марко,
Й земля задрижала.
Прокинувся... до матері —
А мати вже спала⁶.

Звісно, навіть у перекладі форма зберегла своє значення і, безумно, крім змістовності, ця повість своїм планом, зовнішньою і внутрішньою структурою справила таке сильне враження на Толстого. Доведеться пожалкувати, Толстой читав Шевченка в перекладі і далеко не всі його твори.

¹ „Катерина“, стор. 31, „Кобзар“. Видання ювілейне. ДЛВ. Київ. 1939 р.

² Там же, стор. 34.

³ Там же, стор. 35.

⁴ „Наймичка“, стор. 288. Там же.

⁵ Там же, стор. 291.

⁶ Там же.

Андрій Клоччя

Василь Кучер

„КВІТУЄ ЖИТО“

„Молодий Більшовик“, ст. 227, ціна 3 крб. 10 коп., Київ, 1938 р.

Зібрані в збірці „Квітує жито“ оповідання Василя Кучера становлять доробок письменника за 4—5 років роботи. Розглядати збірку, як чергову, нову неправильно, бо більшість цих оповідань ми знаходимо в збірках „Мої друзі“ (1935 р.), „Все вище й вище“ (1936 р.). Правда, в збірці „Квітує жито“ оповідання подані, в так би мовити, другому варіанті, деякі із змієними назвами та виправленнями: в інших оповіданнях істотними, в інших — дрібними.

Інколи корисно і для читача і для письменника оглянути те краще, що є в творчому балансі автора. Для читача стає яснішим художнє обличчя письменника; для автора легше накреслити подальшу лінію зросту, найти шляхи свого художнього самовизначення.

Завдання критики, розглядаючи вибрані твори, полягає не в тому, щоб заднім числом знаходити обдарованість автора, або як основне достоїнство книжки проголошувати те, що книга читається з цікавістю і не нудна. Завдання, на нашу думку, полягає в тому, щоб своєчасно допомогти письменнику, розкривши перед ним його творчі досягнення, підказати йому шлях його художнього самовизначення, допомогти в створенні яскраво індивідуального творчого обличчя. Допомогти авторові розвинути властиві йому художні засоби, засудити те, що заважає, відчутти саме характерне в його творчості, щоб письменник швидше і яскравіше зростав.

„Квітує жито“ — збірка вибраних, виправлених автором, творів, що очевидно має дещо підсумувати в творчому розвитку В. Кучера. Тому не випадково оповідання розташовані за хронологічно-тематичним принципом від подій 1905 року — до захисту кордонів вітчизни в наші дні.

Персонажі оповідань Василя Кучера — авіатори, передові люди села. Вже саме обрання таких персонажів свідчить про бажання письменника відбити становлення, створення нового соціалістичного характеру людини в найтиповіших образах. Оповідання В. Кучера розкривають перед нами нові сторінки нашого життя, і ми, читаючи їх, збагачуємо наш життєвий досвід, пізнаємо нові сторони нашої дійсності. Не багато в нашій літературі творів про авіацію, і оповідання Василя Кучера, змальовуючи сьогоднішній день Червоної авіації, в якійсь мірі заповнюють цю прогалину.

Василеві Кучеру властивий ліричний, переважно, тон оповідання. То це роздумливий зачин в оповіданні, то відступ від автора, напоєний любов'ю до людей, — соціалістичним гуманізмом; то ліричний, зафарблений настроєм

персонажа (радістю матері) пейзаж: „мати тримала в руках синій конверт, пройнятий незнайомими пахощами далекої дороги. А навкруги білою піною кипів вишневий цвіт. Весна голосно співала в садах, на ставку. Великі зорі зацвітали блискавичним мерехтінням. І матері здалося, що небо вище підіймається над старим ганком. Золота сережка місяця гойдувалась за хмарами, тікаючи далі й далі від землі. За місяцем зорі вище й вище блимають холодними цятками. Замріяне обличчя матері спалахнуло променистою радістю: „Як високо до неба!“ („Скрипка“, ст. 131).

Пейзаж у автора здебільшого весняний, літній, коли квітне природа, коли буває молоде життя, коли настає льотна погода. Любов до природи, відчуття її,— одна з властивостей творчості Василя Кучера. Яскраві фарби в палітрі письменника, коли він змальовує пейзаж з літака (ст. 102, 107, 108, 140, 182, 195 тощо). Нам бажалося б, щоб ці властивості знайшли свій розвиток у наступних творах.

Мова письменника енергійна, точна і образна. Епітети, порівняння — доречні і вдалі: „міцний сон зшиває повіки“ (ст. 94), „міцно натягнуті стропи Катриного парашута враз обірвались. Так, ніби невидима рука черкнула їх гострим лезом“ (ст. 168), „... в траві димчастими зернами переливається роса“ (ст. 173). „Над парашутистами вирвалися сліпучі полотнища, так ніби всі вони враз зачепились за невидимі в небі цвяки“ (ст. 81). Можна було б продовжити цитування, проте й наведених прикладів досить, щоб підтвердити справедливості нашої думки про мову оповідання Василя Кучера.

Уміле використання художньої деталі допомагає В. Кучеру не багатьма рисками окреслити характер персонажа, розкрити його психологію, або створити типову ситуацію. В оповіданні „Остання катастрофа“ письменник зображує трагічність подій в повітрі під час грози. Але ніде не розкриває, особистих переживань льотчиків. Всі їх думки спрямовані на врятування машини і пакета з наказом. І лише художньою деталлю автор розкриває чого варто було Діаманту-льотчику така напружена боротьба із стихією. Він посивів.

Василь Кучер зростав від своїх перших оповідань („Cuscuta“, 1932) через спроби в жанрі літературного портрету, не зовсім вдалі, до оповідань „Квітує жито“. Жанр літературного портрету не пощастило опанувати письменнику. Цей жанр виявився не органічним для його творчості. Основна лінія розвитку йшла: 1) в галузі будови оповідання від примітивно хронологічного опису подій, до міцно написаного сюжетного оповідання; 2) від примітивної схеми, а не образа, до створення повнокровних образів-характерів.

Василеві Кучеру не властива форма розповіді, вона не органічна його творчому методу, що тяжить до сюжетових оповідань. Тому в оповіданні „Мішуглі“, написаному в формі розповіді в жанрі літературного портрету, відчувається примітивізм. Розповідь, як форма оповідання, має свої, її притаманні, особливості. Однією з її особливостей є вимога насиченої метафорами, соковитої, розмовної мови. Монолог оповідача, від якого ведеться розповідь, повинен бути яскравим своєю індивідуалізованою образністю. Цього всього бракує в оповіданні „Мішуглі“. Лише там, де Мішуглі розповідає про зустріч з Сталіним,—Василь Кучер створив яскраву картину любові вождя до народу, любові народу до вождя.

Епізод „На старті“, спроба письменника в цьому жанрі — вдалий. Художньо правдиво і переконливо розкрита психологія пожежника Свічки і лікпома Моркіна. Виправлення в тексті порівняно з першим варіантом збірки „Все вище й вище“ доречні, бо ті зайві розмови дещо знижували, вульгаризували художнє звучання етюда. Викреслені місця з діалогів, що були в першому варіанті, порушували суцільність образів.

Найкращі в збірці, сюжетно міцно збудовані, насичені подіями оповідання з життя і роботи гордих соколів-пілотів. Сам побут авіації, добре знаний і відчутий Василем Кучером, дає письменнику, навіть при простій фіксації, загострені, інтригуючі читача, ситуації. Ці ситуації легкокладаються в динамічно напружений сюжет.

Василь Кучер вірно зрозумів своє завдання, як письменника, і тому уникнув накопичення непотрібних, карколомних подій. Сюжет оповідань не переважано подіями. Простота, ніби звичайність подій, підкреслюють їх значимість. Вони потрібні письменнику, щоб розкрити основні якості радянського льотчика, вольовість, безстрашність, наполегливість у досягненні мети.

Коли перечитуєш оповідання зібрані в збірці, впадає в око художня недовершенність в розкритті психології персонажа. І тоді, замість образу-характеру,— зарані визначена автором схема. Часом автор підмінює глибоке розкриття психології персонажа описом подій. А персонажі механічно реагують на ці події. Образи-характери гублять свій логічний розвиток і замість них — надумані схеми. („Мертва петля“).

В оповіданнях Василя Кучера, як правило, основний для оповідання образ-характер розкритий письменником вдало. Решті персонажів оповідання письменник приділяє мало уваги. Немов В. Кучер навмисно схематизує решту образів. Це слабе місце в художній методі автора.

В оповіданні „Квітує жито“ реально і просто розкрито образ діда Ладима. Через художню деталь,— дошки,— яка міцно вплетена в сюжет оповідання, розкрито психологію діда Ладима. І весь його погляд на світ, його сприйняття дійсності. Показано правдиво і переконливо, як пройшов великий злам в дідовому ставленні до колгоспу; як народилася нова людина, у якої домінуючою стала думка про те, що його, діда Ладима, власне щастя нерозривно з'єднано з щастям колгоспу. Не лише типове, що є в дійсності, відбив письменник, а і створив індивідуальний образ, іменню діда Ладима.

Зате як змальовано образ комісара в цьому ж оповіданні? Резонер, схема, а не образ. Картонний чоловічок, що його смикає за ниточку автор.

Або в оповіданні „Скрипка“ поруч з яскравими образами-характерами Марка, Карамушки, дядька Миколи, матері, образи комісара Громова, професора Гармаша — схематичні.

Хочемо одмити, що найменше художньо переконливими виходять спід пера автора жіночі образи в оповіданнях. В. Кучер не достатньо розкриває багатство внутрішнього життя нашої радянської жінки. Він спрощує своїх героїнь, збіднює їх: Катря („Мертва петля“), Ада, Оля („Скрипка“) — блді, невиразні. Правда, в образі-характері матері („Скрипка“) він зумів розкрити настрої люблячої матері. По цій же лінії хороше розкрито характер молодой матері в образі Ольги („Народження“, IV розділ). Теплим ліризмом, в який вкладено любов автора до своїх персонажів, зігріто ці образи. Що

ці хиби В. Кучер може швидко подолати, свідчить уміння його двома-трьома рисками змалювати характер персонажа. Наприклад, Карамушка в оповіданні „Скрипка“. Тому тим прикрішим стають оці вади, про які ми говоримо вище.

Де коріння цих схем, манекенів, що їх ми зустрічаєм в оповіданнях? На нашу думку, вони полягають в ригористичності автора. Василь Кучер зарані викреслює з характеру людини все, що на його думку заважатиме основній рисі характеру. Таке ставлення до відбиття людської психології особливо різко позначається на другорядних персонажах. І вони збіднені, знекровлені автором, перетворюються на схему. Інколи автор забуває, що характер не є щось застигле, що треба його зображувати в динаміці, в показі того, як народжуються або розвиваються нові соціалістичні якості людської психіки.

Через отаку настанову, що найяскравіше виявилась в оповіданнях „Мертва петля“, „Народження“ — образи-характери не зростають, не розвиваються, а тому статичні. Вони, які ввійшли в оповідання, такими і виходять з нього. І саме в цих оповіданнях маємо до деякої міри зловживання автором накопиченням подій. Цим накопиченням Василь Кучер затуляє білі місця в змалюванні, в розкритті образів нової соціалістичної людини. Ми не заперечуємо, що опис самих подій зроблено добре. Особливо хороше переданий настрій радянських громадян в сцені масового пориву, щоб врятувати Катрю („Мертва петля“, ст. 160 — 170).

Ніколи не шкодить зробити наголос на недоліках. Цим більше, аніж хвалінням, зробить критик послугу письменнику.

А повчатися, як вичерпливо в оповіданні розкривати людську психологію, є в кого. Згадаймо оповідання і образки класика М. Коцюбинського: Кожен, навіть, зовсім епізодичний персонаж чітко окреслено, і класик своєю майстерністю міцно вкарбовує його в пам'яті читача.

Наші зауваження тим більше доречні, що В. Кучер належить до тих письменників, які старанно опрацьовують свої твори. Це видно, хоч би з порівняння текстів збірок „Мої друзі“ та „Все вище й вище“ з текстом збірки „Квітує жито“. Право письменника переробляти свої твори, бодай видруковані в збірці, ніхто не заперечував. Навпаки, — це свідцтво вимогливості до себе, свідцтво поваги до читача. Письменник прагне все більше і краще відгострити свої твори, щоб всіма барвами веселки засяяв твір, щоб ще повнокровнішим став образ-характер, щоб ще яснішою була мисль автора.

Проте, в практиці треба рішуче заперечити проти механічного виправлення творів. Просто викреслюються цілі абзаци. Коли письменник не продумає до кінця і цим викресленням сам рве художню тканину твору. Письменник в такому випадку забуває, що ці викреслені абзаци створювали образ, або розкривали характерні риси психології персонажу. На жаль, подекуди таке механічне виправлення трапилось у Василя Кучера.

Доречні виправлення в „Народженні“ (раніше це оповідання звалось „Людина поспішає в зеніт“). Василь Кучер викреслив деталь — примус штурмана. Цей примус ніякої ролі в оповіданні не відігравав і був зайвий. Так само доречні виправлення в оповіданні „Мішуглі“. Автор сам відчув, що викреслені місця художньо фальшиві. Такі думки, що були в першому

анті, не є притаманними герою оповідання. Вони не розкривають його характеру, а викривляють. Але виправлення в оповіданнях „Скрипка“, „Ненависть“ не лише не підсилило їх художнього звучання, а поде-
що понівечило його. Хай в першому варіанті „Скрипки“ професор
Гармаш неправильно мислить. Проте там він індивідуалізований, своєрід-
ний, бодай у своїх помилках. Викинувши це, і не надавши розвитку образу
Гармашу напрямку, В. Кучер знекровлює, ним же самим створений образ,
апатизує його. І тому читачу збірки „Квітує жито“ незрозуміло, за яку
слабодухість докоряє Ада батькові-професору Гармашу (ст. 138).
Чому саме за слабодухість! Теж саме трапилось і в оповіданні „Нена-
висть“. Коли в „Ярині“ (так звався перший варіант) все було психологічно
мотивовано, то в оповіданні „Ненависть“ патетика Ярини при вступі до
дому звучить ненатурально, надумано.

Закінчуючи розгляд збірки „Квітує жито“ нам здається вчасним поста-
вити перед Василем Кучером вимогу від ескізних зарисовок перейти до
зображення всебічного і вичерпного образу гордих, сталінських соколів -
героїв. На нашу думку ця тема повинна стати провідною темою в твор-
чості Василя Кучера. Письменник має всі дані для цього.

Редакція: П. Ходченко (в. о. редактора), Ів. Сенченко, І. Муратов
(заступники редактора)

Адреса редакції: Харків, Чернишевська вул., 59. Тел. 7-37-82

Видає Державне Літературне Видавництво

В. о. редактора П. Ходченко.
Секретар редакції М. Гільов. Техкерівник С. Білокінь.
Коректор І. Галактіонов.

Друкарня ім. М. В. Фрунзе. Харків, пров. Фрунзе, 6. Уповноважений Харк. Облліту 25189. Зам. 590. Тир. 500 8 друк. арк. Облік-авт. 11 1/2. Пап. ф. 62x94—41 кг. 4 пап. арк. В 1 друк. арк. 61.256 літ. Здано в роботу 7/VII-39 р. Підписано до друку 23/VIII-39 р.

КОНТРОЛЬ
№ 20